

PEŞƏ SEÇİMİ CƏMİYYƏTİN İNKİŞAF AMİLİDİR

Rəhimə Mahmudova,

*Bakı Dövlət Universitetinin Pedaqogika kafedrasının dosenti,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru
e-mail: mahmudova_rahima@mail.ru*

UOT: 37

Xülasə. *Yeni nəslin peşəyə istiqamətləndirilməsinin tarixi kökləri vardır. Hələ qədim dövrlərdən uşaqların peşəseçməsinə diqqət yetirilmişdir. Şifahi xalq ədəbiyyatında, görkəmli mütəfəkkirlərin əsərlərində peşənin, peşəseçmənin fəlsəfəsi xalqın milli mənəvi dəyərləri kontekstində açıqlanmışdır. Sənayenin inkişafı ilə əlaqədar müxtəlif ölkələrdə peşəseçmə ilə bağlı global səviyyədə müxtəlif işlər görülmüşdür. Peşəseçmənin düzgün həyata keçirilməsi təkcə insanın inkişafı baxımından deyil, həmçinin cəmiyyətin inkişaf amili kimi qiymətləndirilir. Məqalədə bu məsələlər təhlil edilir; müəllim, məktəb psixoloqu, valideyn və şagird (uşaq) əməkdaşlığı peşəseçmənin ən yaxşı yolu kimi göstərilir.*

Açar sözlər: *peşə seçimi, valideyn, müəllim, məktəb, məktəb psixoloqu, əməkdaşlıq, qabiliyyət, maraq və meyil.*

Key words: *career choice, parent, teacher, school, school psychologist, collaboration, ability, interest and inclination.*

Ключевые слова: *выбор карьеры, родитель, учитель, школа, школьный психолог, сотрудничество, способности, интерес и склонность.*

Yeni nəslin tərbiyəsi baxımından həm ailə, həm də məktəb tarixən eyni vəzifələri yerinə yetirib. Bu vəzifələri üç qrupa bölmək olar:

- yeni nəslin həyata hazırlanması;
- şagirdin təhsilin növbəti pilləsinə hazırlanması;
- uşağın peşəseçməsi və ona istiqamətləndirilməsi.

Qeyd olunan vəzifələrin hər birinə həm valideynlər, həm də müəllimlər xüsusi diqqətlə yanaşmalıdırlar. Maraqlıdır ki, bu vəzifələrin icrası məktəblə ailəni bir-birinə nə qədər yaxınlaşdırırsa, onların icrası zamanı müxtəlif metodlardan istifadə etmək, bu iki tərbiyə institutunu bir-

birindən fərqləndirir. İ.A.Krıllovun məşhur təmsilində arabanın müxtəlif istiqamətə dartılması heç bir uğur vermədiyi kimi, “bu fərqlilik” pedaqoji işi çətinləşdirir, hədəfin əldə olunmasına süni əngəllər yaradır. Reallıqda valideyn və müəllimlərin bir-biri ilə əlaqəli fəaliyyət göstərdiyi hallara da az təsadüf edilir. Bu “valideyn-müəllim əməkdaşlığı” adlanır, yeni nəslin təhsili və tərbiyəsi qarşısında duran məqsədin reallaşması bu əməkdaşlığı zəruri edir. Təcrübə göstərir ki, belə hallarda daha yüksək pedaqoji nəticələr əldə olunur.

Ailə və məktəbin qarşısında duran vəzifələrin hər üçü əsasdır. Lakin uşaqların düzgün peşəseçməsi mahiyyəti etibarını ilə digər iki vəzifənin

yerinə yetirilməsi üçün nəticə rolu oynayır. Başqa sözlə desək, istər yeni nəslin həyata, istərsə də təhsilin növbəti pilləsinə hazırlanması bu və ya digər dərəcədə özünü uşağın gələcəkdə əldə edəcəyi peşəyə istiqamətlənməsində və bunun üçün zəruri olan peşə sərişələri əldə etməsində əks etdirir. Bu istiqamətdə bütün dövrlərdə yeni nəslin peşəseçməsi pedaqoji problem kimi həmişə aktual olub.

Əmək bölgüsü yaranandan etibarən insanlar yeni nəslin peşəseçməsinə diqqət göstərmişlər. Sənətkarlığın inkişafı dönməsində bu məsələ daha da aktuallaşdı. Onlar şagird götürəndə *iki* meyara – *uşağın məşğul olacağı sənətə meylinin, həvəsinin olması və həmin sənət üçün zəruri bacarığının (qabiliyyətinin) olmasına* üstünlük verirdilər.

Təbii ki, sənətkar müşahidə əsasında şagirdin həm meylini, həm də bacarığını iş prosesində, yanında şagird kimi işləyərkən müəyyənləşdirə bilirdi. Onlar bu işə çox ciddiliklə yanaşırdılar, bu ilk növbədə, sənətə hörmətdən irəli gəlirdi. Sənətkarlar gördükləri işin daha keyfiyyətli olmasını istəyirdilər, ona görə də şagird götürəndə onu ciddi yoxlayırdılar. Bu baxımdan sənətkarlıq məktəbi peşəkarların formalaşması üçün mühüm bir tərbiyə ocağına çevrilmişdir. Bu gün hələ də sirləri ilə hamını heyrləndirən Misir ehramlarını da, möhtəşəmliyi ilə fərqlənən Kalizeyi də, məhz belə məktəbin yetirmələri tikib. Onlar daha nələri dünya mədəniyyətinə bəxş etməyiblər. Hər birimizə məişət təcrübəsindən bəlli olan əntiq əşyaların (qədim xalçaların, gildən, misdən düzəldilmiş müxtəlif məmulatların və s.) yaranması birmənalı şəkildə peşəyönümü məsələsinə daha həssas yanaşmanın nəticəsi olmuşdur. Hətta qürur hissi ilə hər bir xalqın öz qonaqlarına göstərdiyi tarixi abidələr (saraylar, qalalar, tarixi əhəmiyyətli binalar və s.) də, alətlərin təkmil olmadığı bir dövrdə tikililərin ornament və heykəllərlə bəzədilməsi də bunun nəticəsidir. Bu faktları xatırlatmaqla, təbii ki, onların sayını da artırmaq olar. Sənətkarlıq məktəbinin peşəseçməyə düzgün münasibət göstərməsi nəticəsində nəhəng sənətkarların formalaşmasında və sənətkarlıq nümunələrinin yaranmasında nə dərəcədə mühüm rol oynadığını göstərmək istədik. Fizikanın, riyaziyyatın bir elm kimi hələ tam inkişaf etmədiyi dövrlərdə

sənətkarların həvəs və qabiliyyətləri empirik şəkildə bu elmlərin qanunauyğunluqlarını “kəşf” etməyə imkan vermişdir. Şagirdlər də həvəs və qabiliyyətlərindən asılı olaraq bu sirləri öyrənmişlər. Yəni əsrlər boyu sənətkarlıq məktəblərində sənətkarın şagirdi bacarığına görə seçməsi cəmiyyətə, dünya mədəniyyətinə öz töhfəsini vermişdir. Bu məktəblər təkcə peşə istiqamətində deyil, hətta incəsənət istiqamətində də böyük sənətkarların nümunələrinin yaranmasına səbəb olub. Böyük rəssam Leonardo da Vinçi və digərləri belə məktəblərin yetirməsi olub.

Sənətkarlıq məktəblərinin təcrübəsi göstərir ki, peşə seçimi zamanı uşaqların meyil və bacarıqlarının düzgün müəyyən edilməsi nə qədər mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Əgər uşağın seçdiyi peşəyə bacarığı varsa, bunu müəyyən edən kimi onda bu bacarığa uyğun meyil (həvəs, motivasiya) yaratmaq mümkündür. İnsan bacarığına uyğun işi təbii ki, daha keyfiyyətlə həyata keçirə bilir, bir şərtlə ki, gördüyü işi yerinə yetirməyə meyli, həvəsi və ya motivasiyası olsun. Onda gördüyü işdən həm həzz alır, həm də elə bir gözəllik yarada bilir ki, bu peşəyönümü işində mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Hər bir insanın qabiliyyəti vardır. Amma onu tapmaq, üzə çıxartmaq lazımdır. Yuxarıda deyilənlərdən aydın olur ki, uşağın qabiliyyəti düzgün müəyyən edildikdə, o, bu istiqamətə yönəldikdə xarüqələr yarada bilir, öz qabiliyyəti ilə cəmiyyətin inkişafına təkan verir. Qabiliyyət düzgün müəyyən edilmədikdə o hətta cəmiyyətin inkişafını ləngidən insana çevrilə bilər [1, s. 195-204].

Təsadüfi deyildir ki, böyüyən nəslin peşəseçməsi ilə bağlı məsələyə hələ şifahi xalq ədəbiyyatında – dastanlarda, nağıllarda, bayatılarda, atalar sözündə xüsusi diqqət verilmiş, sənət öyrənməyin zəruriliyi vurğulanmış, sənət, hətta var-dövlət toplamaqdan üstün sayılmışdır. Bu yanaşma əslində insanların sənət öyrənməsinin mənəvi dəyər kimi qiymətləndirilməsinin nəticəsidir.

Şifahi xalq ədəbiyyatında insanların mal-dövlət yığmaqdan çox sənət öyrənməyə istiqamətləndirilməsi əslində həyat fəlsəfəsi kimi insanlara təlqin edilmişdir. İnsan var-dövlət toplayanda digər insanları istismar edir, özünü onlardan fərqləndirir, üstün tutur, onları incit-

məkdən çəkinmir. Sənət öyrənəndə gözəllik yaradır, dünya mədəniyyətinə incilər bəxş edir, onun yaradıcı keyfiyyətləri inkişaf edir, yeniliyə can atır, öz əməyi ilə insanlara xeyir verməyə çalışır, digərlərindən üstün olsa da, insanlara olan sadə, səmimi, qayğıkeş münasibəti ilə fərqlənir. Var-dövlət toplamaqla sənət seçmək arasında olan bu fərqi insanlar empirik olaraq dərk etmiş və bayatıların birində belə ifadə etmişdilər:

*Günləri bir-bir sana,
Yar verdi bir sirr sana.
Bir elm, bir də sənət,
Xəzinədir insana.*

Göründüyü kimi, bayatıda sənət xəzinə kimi qiymətləndirilir. Bu həyat fəlsəfəsi əsrlərin qovşağında insanlar tərəfindən dərk edilmiş və bu fəlsəfəni onlar bir nəsiləndən digərinə ötürmüşlər. M.İlyasovun dəqiq qeyd etdiyi kimi, peşə və sənət sahibi olmağın faydası haqqında olan xalq yaradıcılığı nümunələrindən çıxan nəticə ondan ibarətdir ki, vəzifə, titullar, mənəvi, var-dövlət əldən gedə bilər, ancaq sənət insanın əlində qalar, hər gündə ona kömək olar [2, 6].

“Qabusnamə”də isə, hətta sənəti olmayanlar gövdəsi olub, kölgəsi olmayan ağacla müqayisə edilir və qeyd edilir ki, “elm və sənət öyrənmək, istər böyük olsun, istərsə də kiçik, hamıya vacibdir, çünki insan öz tay-tuşları arasında üstünlüyü yalnız elm və sənətə görə əldə edə bilər” [3, s. 35-40].

Dünya şöhrətli filosof şair Nizami Gəncəvi “Kərpickəsən kişinin dastanı”nda yazırdı:

*Onunçün öyrətdim ki, əlimi bu sənətə,
Bir gün sənə əl açıb, düşməyim xəcalətə* [4, s. 38].

Bu misralarda Nizami Gəncəvi peşəyə mənəvi don geyindirir, onu halallıq meyarı kimi qiymətləndirir. Peşəsi olanın heç vaxt kiminsə yanında xəcalətli olmayacağını böyük filosof-şair zərgər dəqiqliyi ilə mənalandırır.

Şair həmin əsərində sənətin kamil öyrənilməsinə də diqqəti cəlb edir:

*Kamil bir palançı olsa da insan,
Yaxşıdır yarımçıq papaqcılıqdan* [4, s. 100].

Bu misralarda təkcə peşənin seçilməsi deyil, kamil, peşəkar bir insan kimi yetişməyin fəlsəfəsi açıqlanır. Təbii ki, hər bir sənətlə müxtəlif insanlar məşğul olur. Sənətin yaxşısı, pisi yoxdur və bu bir reallıqdır ki, hər hansı bir sənətlə

məşğul olmaq insanı məşhurlaşdırmır, insan öz sənətini dərinlən bilməsi ilə o sənəti gözəlləşdirir. Böyük şairimiz N.Gəncəvinin dediyi kimi, papaqcılıq palançılıqla müqayisədə hörmətli sənət sayılsa da, kamil palançı naşı papaqçıdan daha çox hörmətə layiq olur. Bu fəlsəfə müasir dövrdə də dəyişməmişdir, insan yalnız mahir bir sənətkar olması ilə həm özünü, həm də sənətini gözəlləşdirir. Bütün dövrlərdə bu reallığı görən mütəfəkkirlər, maarifçilər insanı bacarığına görə peşə seçməyə və öz peşəsini daha dərinlən bilməsinə çağırırlar.

Görkəmli mütəfəkkir Nəsirəddin Tusi də “Əxlaqi Nasiri” əsərində sənətsevməni vacib, zəruri, şərəfli sözləri ilə xarakterizə edir, onu kamilliyə çatmanın yolu kimi qiymətləndirir. Hər bir insanın öz sənətini kamil öyrənməsini insanın inkişafının əsası hesab edən görkəmli mütəfəkkir bu zaman bacarıq və qabiliyyətlərin nəzərə alınmasına xüsusi diqqət verir [2, s. 8; 5].

Sənayenin inkişafına qədər insanın peşə-seçməsi işi ilə valideynlər, sənətkarlar və müəllimlər məşğul olurdular. Lakin sənayenin inkişafı ilə əlaqədar olaraq elmi-metodiki istiqamətdə daha məsəblə işlər həyata keçirilməyə başlandı. Məsələn, “1849-cu ildə Fransada “Peşəyönümünə rəhbərlik” adlı kitab çap edilmişdir” [2, səh. 15]. Bu kitabda peşəyönümünün təşkil edilməsinin yolları araşdırılırdı. Sonrakı dövrlərdə peşə seçimi istiqamətində F.Haltonun tədqiqatları mühüm rol oynadı. F.Halton şəxsiyyət kontekstində elmi yaradıcılığın xüsusiyyətlərini araşdıranda bu məsələnin qovşağında yeni problemlə – qabiliyyət problemi ilə rastlaşdı və onu müxtəlif istiqamətlərdə öyrəndi. 1883-cü ildə onun bilavasitə qabiliyyət probleminə həsr olunmuş yeni əsəri – “İnsan qabiliyyətləri və onların inkişafının tədqiqi” nəşr olundu. Psixoloqlar F.Haltonun qabiliyyətlərin psixologiyası sahəsində araşdırmalarını təhlil edərkən 3 cəhəti xüsusi vurğulayırlar. **Birinci**, O, qabiliyyətləri irsiyyət-mühit müstəvisində öyrənirdi. **İkinci**, ümumi və xüsusi qabiliyyətlərin qarşılıqlı əlaqəsinə böyük əhəmiyyət verirdi. O, belə hesab edirdi ki, sadə psixi proseslərin parametrlərini ölçməklə insanın yaradıcılıq istedadının səviyyəsini müəyyən etmək olar. **Üçüncü**, qabiliyyətlərin ölçülməsi metodlarının yaradılması da onun adı ilə bağlıdır.

F.Halton differensial psixologiyanın banisi hesab olunur. Əsərlərində fərdi fərqlər psixologiyası və testlər metodunun bir çox mühüm məsələləri ilk dəfə özünün geniş əksini tapmışdır. Onun psixofizioloji testləri peşə seçimi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi [6, səh. 211-212]. Bu tədqiqatlar peşə seçimi prosesində qabiliyyətlərin öyrənilməsi üçün yeni istiqamət açdı.

1904-cü ildə Fransa Təhsil Nazirliyi zəif intellektual qabiliyyətləri ilə seçilən şagirdləri müəyyən etmək və xüsusi proqramlarla öyrətmək üçün Alfred Bineyə testlər hazırlamaq tapşırığı ilə müraciət etdi. Dünya təcrübəsində Təhsil Nazirliyinin psixoloqlara ünvanlanmış bu sifariş çətin psixoloji problemin həlli ilə bağlı idi. Alfred Bine bu psixoloji problemi uğurla həll etdi. İntellekt testləri dünya təcrübəsində böyük əks-səda doğurdu [6, səh. 209-210]. Bu testlər uşaqların peşə istiqamətində qabiliyyətlərini üzə çıxartmağa imkan verdi. Sənətkarlar uşaqların qabiliyyətlərini fərqli yolla öyrənsələr də, dövrün tələbləri dəyişmişdi. Bu tələblərin ödənilməsi istiqamətində Alfred Binenin testləri mühüm rol oynadı.

1908-ci ildə Harvard Universitetinin professoru Frenk Parsons Bostonda (ABŞ) həyat yollarını müəyyənləşdirməkdə şagirdlərə kömək göstərilməsi üçün "Oriyentasiya bürosu" yaratdı. Peşəyönümü işinin daha səmərəli təşkil edilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edən bu büronun fəaliyyəti "peşəyönümü hərəkətinin" başlanğıcı hesab edilir [7, 9]. Bu artıq yeni nəslin həyat yolunun müəyyən edilməsində cəmiyyətin rolunun artdığının ilk nişanəsi idi. Büronun yaradılması bir tərəfdən peşə seçimi probleminin nə dərəcədə vacib əhəmiyyət kəsb etməsinə insanların münasibətinin nəticəsi idisə, digər tərəfdən dünya səviyyəsində peşəseçmə məsələsinə diqqətin daha da artmasına səbəb oldu. Müxtəlif ölkələrdə yeni nəslin peşəyönümü istiqamətində müxtəlif yönlü işlər həyata keçirilməyə başlandı.

70 il yaşadığımız sovetlər məkanında da peşəseçmə problemi diqqət mərkəzində olub. Əvvəlcə sovet pedaqoqlarının politexnik təhsil kimi irəli sürdüləri bu məsələ getdikcə məzmununu dəyişdi. Peşəyönümü məktəbin əsas vəzifələrindən biri kimi qiymətləndirildi. Keçən

əsrin 60-cı illərinədək bu iş məktəblərdə nisbətən günün tələblərinə uyğun həyata keçirilirdi, məktəb bu vəzifəni layiqincə yerinə yetirməyə çalışırdı. Bunun nəticəsi olaraq, SSRİ həmin illərdə dünyanın möhtəşəm ölkələrindən birinə çevrildi. Məktəblərdə uşaqların qabiliyyətləri müəyyən edilir, əqli qabiliyyətləri olanlar ali təhsil almağa, peşə qabiliyyəti olanlar isə texniki-peşə məktəblərinə istiqamətləndirilirdi. Problemin bu cür uğurla həll edilməsi ilə sübut olundu ki, peşəseçmə məsələsində məktəbin geniş imkanları var və bu iş məktəbdə uğurla həyata keçirilə bilər. Lakin sonrakı dövrlərdə sovetlər məkanında mövcud olan ideoloji səhvlər məktəb həyatına da daxil oldu. Nəticədə məktəbin fəaliyyəti gündən-günə zəifləməyə başladı. Bu təbii ki, peşə seçimi məsələsinə də öz mənfi təsirini göstərdi. Belə şəraitdə məktəblərdə həm təhsilin keyfiyyəti aşağı düşdü, həm də şagirdlərin qabiliyyətlərinin ölçülməsi arxa plana keçdi. Məktəbin qarşısına texniki-peşə məktəbinə göndərilmək üçün "plan" qoyuldu. Bu "çətin və şərəfli vəzifəni" yerinə yetirmək üçün aşağı qiymətlə oxuyan şagirdlərin qabiliyyətlərinin ölçülməsi yolu ilə deyil, məcburetmə yolu ilə texniki-peşə məktəblərinə göndərilməsinə başlandı. Onların aşağı qiymətlə oxumasının səbəbləri araşdırılmadı, halbuki, araşdırılmalı idi. Bu, məktəbi tənəzzülə aparan bir yol idi. Bununla da keyfiyyətsiz kadrlar yetişməyə başladı, təbii ki, onlar istehsalatda da keyfiyyətsiz məhsul istehsal etməyə başladılar. Bu vəziyyətdən çıxmaq üçün sovet rəhbərləri "keyfiyyət nişanı" anlayışını yaratdılar, onlar istehsal olan məhsulların nisbətən yaxşısına bu nişanı vurmaqla vəziyyəti düzəltməyə çalışırdılar. Lakin məktəblərdə peşəseçmə məsələsi o qədər formal, həttə eybəcər xarakter almışdır ki, bunun nəticəsində formalaşmış keyfiyyətsiz kadrlarla keyfiyyəti geri qaytarmaq mümkün deyildir. Bu hadisələr gözümüzün qarşısında baş vermişdir və ona bu qədər diqqət etməkdə məqsədimiz peşəyönümü məsələsinin cəmiyyətin inkişafı baxımından nə dərəcədə vacib olduğunu göstərməkdir.

Dünya ölkələri isə öz inkişaflarının sürətini artırmaq üçün peşəseçmə məsələsinə daha diqqətlə yanaşır və yeni-yeni yollar axtarırdılar. Yeni yolların axtarılmasında fransız psixoloqu

A.Leonun irəli sürdüyü **iki** konsepsiyası mühüm rol oynadı:

1. **Diagnostic konsepsiya** fərdin peşə seçiminin onun peşə yararlığına uyğunluğunun müəyyənəşdirilməsi məqsədi daşıyır. Məsləhətçi testlərin köməyi ilə insanın qabiliyyətləri və peşənin tələblərinə uyğunluq səviyyəsi ölçülür, onun bu peşəyə yararlı və ya yararsız olması haqqında nəticə çıxarılır.

2. **Tərbiyə konsepsiyası** əvvəlcədən müəyyənəşdirilmiş tərbiyəvi təsirlərlə fərdin peşə həyatına hazırlanmasına istiqamətlənir. Burada əsas mahiyyət əmək növlərinin mənimsənilməsi prosesində şəxsiyyətin inkişafının öyrənilməsindən ibarət olur [2, s. 17; 8, s. 120-121].

Bu iki konsepsiyanın hər biri peşəseçmə işinin fəlsəfəsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Tədqiqatçıların bəziləri birinci, bəziləri ikinci konsepsiyaya daha çox üstünlük versələr də, fikrimizcə, bu konsepsiyaların ikisi vəhdətdə pedaqoji baxımdan daha maraqlı görünür. “Tərbiyə nəzəriyyəsi”nin tərəfdarları, məsələn, N.Lipton (1968), M.Qraft (1969), K.Burt (1989) və başqaları peşəyönümü işinə rəhbərliyə şagirdlərin maraqlarının, meyillərinin formalaşdırılmasına yönəldilən və istiqamətləndirilən uzunmüddətli bir tərbiyə prosesi kimi baxmışlar [2, səh. 17-18]. Müəlliflər tərbiyə nəzəriyyəsinə üstünlük versələr də, aparılan tərbiyəvi işlərin şagirdlərin maraq və meyillərinin formalaşdırılmasına yönəldilməsini zəruri sayırlar. Maraq və meyillər şagirdlərin seçdikləri peşəyə bu və ya digər dərəcədə yararlığını müəyyənəşdirməyə istiqamətlənmişdir. Burada onların hər iki konsepsiyanın vəhdətinə meyil göstərməsi açıq-aydın hiss olunur. Biz isə peşəseçmə işi istiqamətində aparılan uzunmüddətli işlərin şagirdlərin qabiliyyətlərinin müəyyən edilməsini də maraq və meyil amillərinə əlavə edərdik. Fikrimizcə, bu şagirdlərin peşə yararlığına uyğunluğunun müəyyənəşdirilməsi baxımından daha çox əhəmiyyət daşıyır.

Belə bir fərziyyə irəli sürülür ki, şagirdlərin peşə seçimi valideynlər tərəfindən həyata keçirilir. Lakin onlar övladlarının maraqlarını, qabiliyyətlərini, bacarıqlarını bilmədikləri üçün əksər hallarda səhv edirlər. Valideynlər məktəb müəllimləri və şagirdlə əməkdaşlıq etdikdə bu istiqamətdə daha düzgün qərarlar qəbul edə

bilərlər.

Peşə seçimini təkcə ayrı-ayrı insanların deyil, cəmiyyətin inkişafının mühüm amili kimi dəyərləndirmək lazımdır. Belə ki, cəmiyyətin inkişafı onun üzvlərinin nə qədər düzgün peşə seçimi etməsindən və cəmiyyətə verəcəyi yeniliklərdən asılıdır. Hər bir insan nə qədər düzgün seçim edərsə, onun yenilikləri bir o qədər çox olar. Bu istiqamətdə hər bir insanın peşə üstünlüklərini müəyyənəşdirmək son dərəcə mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Peşəseçmə müxtəlif peşələrin xüsusiyyətlərini qiymətləndirib öz prioritetlərini (fərdi-psixoloji xüsusiyyətlərini) nəzərə alaraq qərar qəbul etməsidir. Bu qərar sosial amillərlə və fərdi xüsusiyyətlərin düzgün sintezi ilə əlaqədardır. Adətən peşəseçmə yeniyetməlik yaş dövrünə təsadüf edir. Yeniyetməlik mürəkkəb bir dövrdür. Pedaqogikada və psixologiyada bu dövr bir tərəfdən yeniyetmələrin fizioloji, psixoloji və emosional olaraq dəyişikliklərə məruz qaldığı, digər tərəfdən isə mühüm həyatı qərarlar qəbul etdiyi dövr kimi dəyərləndirilir. Bu qərarlardan biri də onun peşəseçməsi ilə əlaqədardır [9, s. 101-105]. Yeniyetməlik dövrünün səciyyəvi xüsusiyyətləri ilə birlikdə peşə seçimi bir sıra amillərin – ailə və məktəb amilinin təsiri altında formalaşır. Görəsən ailə, yoxsa məktəb peşə seçimində daha önəmli rol oynayır? Tədqiqat zamanı BDU-nun 562 nəfər tələbəsi ilə keçirilən anket sorğusunda iki sual peşə seçimi ilə bağlı idi. Bu suallardan birincisi “*Sizin ixtisas seçməyinizdə kimin daha çox rolu olmuşdur?*” sualı idi. Sorğuda aşağıdakı nəticələr əldə edildi.

Cədvəl 1.

“Sizin ixtisas seçməyinizdə kimin daha çox rolu olmuşdur?” sualına alınan cavablar

Qruplar	Cavablar	sayla	%-lə
I	Yalnız valideynlər	239	42,5 %
II	Şagirdin özü	98	17,5 %
III	Qohumlar	31	5,5 %
IV	Repetitor	48	8,5 %
V	Valideyn, müəllim və şagird birlikdə	146	26,0 %
	Sorğuda iştirak edənlərin ümumi sayı	562	100 %

Cədvəldən göründüyü kimi, tələbələrin, hələ şagird olarkən peşə seçimində 42,5%-i (239

nəfər) yalnız valideynin, 17,5%-i (98) yalnız tələbənin (şagirdin) özünün mühüm rol oynadığını vurğulamışlar. Respondentlərin 5,5%-i qohumların (31 nəfər), 8,5%-i (48 nəfər) repetitorun köməyinə üstünlük verdiyini, 26,0%-i isə valideynin, müəllimin və tələbə (şagird) ilə birlikdə qərar qəbul etdiyini qeyd etmişdir.

Nəticələrin belə olacağını gözləmərdik, biz valideynlərin daha çox üstünlük əldə edəcəyini düşünürdük. Hər halda, nəticələrdən də görünüyü kimi, ailə hələ də peşə seçimində birmənalı olaraq, daha önəmli rol oynayır və son qərar hüququ onun əlindədir. Bunun səbəbləri aydındır. Görəsən valideynlər düzgün qərar verə bilirlərmi? Düzgün qərarın verilməsi valideynlərin pedaqoji savadından, dünyagörüşündən, şagirdin qabiliyyətlərinin düzgün dəyərləndirilməsindən və ümumiyyətlə, təhsilə, uşağa münasibətindən asılıdır. Burada valideynlərin uşağı dəstəkləməsi, onu başa düşməsi, şagirdin seçiminin əleyhinə olması, öz qərarlarını daha münasib dəyərləndirməsi və s. mühüm rol oynayır. Bunlar çox mürəkkəb məsələdir, o qədər mürəkkəbdir ki, onun həllinin vahid resepti yoxdur.

Sorğuda əldə etdiyimiz nəticələrdə respondentlərin 17,5%-inin (98 nəfər) qərarın yalnız şagird tərəfindən qəbul edildiyinin şahidi oluruq. Görəsən şagird düzgün seçim edə bilirmi? Bu da mürəkkəb sualdır. Təbii ki, uşaq marağı olan hansısa bir peşəyə meyillənə bilər. Amma onun marağı onun qabiliyyəti ilə uyğunluq təşkil edirmi? Təcrübə göstərir ki, əksər hallarda şagird maraqları onların qabiliyyətləri ilə uyğun gəlmir.

Əlbəttə, həm valideyn, həm də şagird peşə seçimi məsələsində səhv qərar verə bilər və bu səhv qərar uşağın taleyində, gələcək həyat yolunda nə qədər böyük problemlər yaradar. Sorğunun nəticələrindən aydın görünür ki, valideynlərin bir qismi bunu başa düşürlər, 31 valideynin (5,5%) qohumların, 48 valideynin (8,5%) repetitorun məsləhətinə üstünlük verməsi belə deməyə əsas verir. Valideynlərin heç də hamısı ali təhsilli və ya yüksək pedaqoji savada malik olmurlar. Bu yaxşı haldır ki, onlar daha nüfuzlu qohumları və ya onların etibarını qazanmış repetitorla məsləhətləşirlər. Biz bunu təqdir edirik, lakin fikrimizcə, məktəb müəllimi (müəllimləri) şagirdi daha yaxşı tanıyır, hər bir

pedaqoji problemin həllində müəllimlə məsləhətləşmək daha faydalı nəticələrin əldə olunmasına təkan verir.

Sorğuda ixtisas seçimində valideynlərin bir qisminin (146 nəfər-26%) müəllimlər və şagirdlərlə birgə qərar qəbul etməsi xüsusi maraq doğurur. Bizim yanaşmamıza görə, valideyn, müəllim və şagird ixtisas seçimində bərabər-hüquqlu şəxslər kimi iştirak etməli, qərar uşağın fərdi-psixoloji xüsusiyyətlərinə əsaslanaraq qəbul edilməlidir. Təbii ki, bu prosesdə məktəb psixoloqunun da iştirak etməsi daha əhəmiyyətlidir. Bu əməkdaşlığa, hətta məktəbin 7-8-ci siniflərindən başlanması daha səmərəli olur. Nəticələrdə bu meyil özünü göstərsə də, cəmi 26% (146 nəfər) valideynin müəllim və şagirdlə əməkdaşlıq etməsini qənaətbəxş hesab etmək olmaz.

Anket sorğusunda problemlə bağlı ikinci sual “*Necə düşünürsünüz, ixtisasınızı düz seçmişsinizmi?*” oldu. Bu sual hər bir qrupa daxil olan tələbələrin öz qənaətinə görə kimin ixtisas seçimini daha düzgün müəyyən etməsini müəyyənləşdirməyə imkan verir. Tələbələr artıq ikinci kursda təhsil alırdılar və bu illər ərzində əldə etdikləri bilik və təcrübəyə əsasən, seçimlərinin nə qədər düz olub-olmadığını müəyyən edə bilirdilər.

Cədvəl 2.

“*Necə düşünürsünüz, ixtisasınızı düz seçmişsinizmi?*” sualına alınan cavablar

Qruplar	Sorğuda iştirak edənlərin ümumi sayı	Bəli		Xeyr		Bilmirəm	
		sayla	%-lə	sayla	%-lə	sayla	%-lə
I	239	69	29,0%	106	44,3%	64	26,7%
II	98	28	28,6%	45	45,9%	25	25,5%
III	31	7	22,6%	17	54,8%	7	22,6%
IV	48	18	37,5%	21	43,8%	9	18,7%
V	146	82	56,2%	44	30,1%	20	13,7%
Cəmi	562						

2-ci cədvəldən aydın olur ki, I qrupa daxil olan 239 tələbənin 69 nəfəri (29,0%) suala “bəli”, 106 nəfəri (44,3%) “xeyr”, 64 nəfəri (26,7%) isə “bilmirəm” cavablarını vermişlər. Cəmi 29,0% (69 nəfər) tələbənin valideyn tərəfindən ixtisas seçiminin düz olduğu qərarına gəlməsi özü-özlüyündə valideynin tək qərar

qəbul etməsində nə qədər yanlışlıq olduğunu ehtiva edir. Əgər nəzərə alsaq ki, müasir dövrdə həm ixtisaslar məzmun etibarı ilə yenilənir, həm onlara münasibət yenilənir, dövrün müasirliyinin nəbzini tutmaq üçün, xüsusən taleyüklü məsələlərdə qərar tək qəbul edilməməlidir.

Tələbələrin özü, qohumların və repetitorun qərar qəbul etdiyi hallarda da o qədər fərqli nəticələr əldə edilməmişdir. 2-ci cədvəldən göründüyü kimi, II qrupa daxil olan 98 nəfər tələbənin 28,6%-i (28 nəfər) suala “bəli”, 45,9%-i (45 nəfər) “xeyr”, 25,5%-i (25 nəfər) “bilmirəm”, III qrupa daxil olan 31 nəfər tələbənin 22,6%-i (7 nəfər) “bəli”, 54,8%-i (17 nəfər) “xeyr”, 22,6%-i (7 nəfər) “bilmirəm”, IV qrupa daxil olan 48 nəfər tələbənin 37,5%-i (18 nəfər) “bəli”, 43,8%-i (21 nəfər) “xeyr”, 18,7%-i (9 nəfər) “bilmirəm” cavabı vermişdilər. Bu göstəricilərdən göründüyü kimi, onlar bir-birinə yaxın olsa da, IV qrupa daxil olan tələbələrin qeyd etdiyi nəticələr daha üstündür. Bu da təsadüfi deyil, repetitorlar da müəllimdir və onlar şagirdin imkanlarını daha düzgün müəyyən edə bilirlər.

V qrupa daxil olan respondentlərin (146 nəfər) cavabına əsasən, valideynlər müəllim və şagirdlə birlikdə qərar qəbul etmişlər. 2-ci cədvəldən aydın olur ki, bu qrupa daxil olan tələbələrin 56,2%-i (82 nəfər) “bəli”, 30,1%-i (44 nəfər) “xeyr”, 13,7%-i (20 nəfər) “bilmirəm” cavabı vermişlər. Bu, ən yüksək nəticədir. Göründüyü kimi, şagirdin peşəyə hazırlanmasında məktəbin imkanları daha realdır. Əlbəttə, müəllimlər də səhv edə bilirlər. Təcrübədə daha çox rast gəlinən müəllim səhvlərindən biri kimi, onların şagirdi qabiliyyətlərinə görə deyil, fənlərdəki uğurlarına görə onları peşəyə yönəltməsi hallarını qeyd etmək olar. Belə yanaşma da peşə seçimlərində yanlışlıqlara aparıb çıxarır, sorğunun nəticələrində də bu aydın hiss olunur. Bu yanlışlıqdan sığortalanmaq üçün müəllimlər məktəb psixoloqları ilə birlikdə hər bir şagirdin qabiliyyətlərini, motivlərini, fərdi xarakter xüsusiyyətlərini daha düzgün müəyyənəşdirib, onları peşəyönümünə istiqamətləndirə bilər. Əlbəttə, son qərarın valideyn tərəfindən verildiyini nəzərə alsaq, təkcə şagirdin qabiliyyətini üzə çıxartmaqla, onda bu peşəyə maraq yaratmaqla peşəyönümü işinin yekunlaşdığını düşünmək səhv olardı. Bu işin uğurlu nəticələnməsi

üçün müəllimin məktəb psixoloqu ilə birlikdə valideynlərlə əməkdaşlığı zəruridir. Onlar valideynlərə şagirdin qabiliyyət və maraqları, onun hansı peşəyə uyğun olması haqqında məlumat verməli, düzgün qərar qəbul etməsi üçün onda motivasiya yaratmalıdırlar. Heç bir valideyn uşağının həyat yolunun səhv müəyyən edilməsini istəməz. Sadəcə olaraq, onlara daha düzgün qərarın nədən ibarət olduğunu göstərmək lazımdır. Onlar uşaqlarını hansı yolda daha böyük uğurlar gözlədiyini bilməlidirlər. Peşə seçimi təkcə məktəb və ailənin problemi deyil, o cəmiyyət tutumlu bir problemdir. Hər bir şagirdin düzgün peşə seçməsi, yaxşı mütəxəssis olması hər şeydən əvvəl cəmiyyətin inkişafı baxımından önəmlidir.

Nəticə. Təcrübə göstərir ki, uşağın peşə seçməsində müəllim, məktəb psixoloqu və valideyn əməkdaşlığı etdikdə daha uğurlu nəticələr əldə olunur. Lakin bu o demək deyil ki, müəllim, məktəb psixoloqu və valideyn əməkdaşlığı edərək, uşağın özündən xəbərsiz onun taleyini həll etməlidir. Burada obrazlı desək, əsərin qəhrəmanı şagirdədir, başqa sözlə, “baş rolda şagird oynayır”, bu onun həyatıdır, həyatının yolu seçilərkən o da bu prosesdə iştirak etməlidir. Məsələyə bu prizmadan yanaşdıqda məlum olur ki, müəllim, məktəb psixoloqu və valideyn şagirdlə əməkdaşlığı ikinci yerə atmamalı, əksinə, məktəbdə müəllim, məktəb psixoloqu şagirdlə hansı pedaqoji işi görürsə, evdə valideyn də uşaqla həmin işləri davam etdirdikdə uğurlu nəticə əldə olunur.

ƏDƏBİYYAT

1. Əlizadə Ə.Ə. Müasir Azərbaycan məktəbinin psixoloji problemləri. Bakı, Ozan, 1998, 368 səh.
2. İlyasov M.İ. Şagirdlərin peşə seçməyə hazırlanması. Monoqrafiya. Bakı, Elm, 2009, 292 səh.
3. Qabusnamə. Bakı, Azərnəşr, 1989, səh. 35-40.
4. Nizami G. Xəmsə (ixtisarla). Bakı, Turan, 2002, 312 səh.
5. Nəsirəddin Tusi. Əxlaqi Nasiri. Bakı, Elm, 1980, 256 səh.
6. Əlizadə Ə.Ə., Əlizadə H.Ə., Əlizadə S.H. Psixopedaqogika (dərs vəsaiti). Bakı, Eqoprint,

2019, 368 səh.

7. Сахаров В.Ф., Сазанов А.Д. Профессиональная ориентация школьников. Учебное пособие для пед. инст-ов, М., Просвещение, 1982, 191 с.

8. Профконсультационная работа со старшеклассниками/НИИ психологии УССР: под. ред. Б.А.Федоришина. Киев: Рад. школа, 1980, 160 с.

9. Qasimova L.N., Mahmudova R.M. Pedagogika (dərslük). Bakı, Çarşıoğlu, 2012, 548 səh.

R.Mahmudova

Career choice as a factor in the development of society

Abstract

The professional orientation of the new generation has historical roots. Since ancient times, attention has been paid to the career choice of children. In oral folk literature, in the works of outstanding thinkers, the philosophy of the profession is revealed in the context of the national moral values of the people. In connection with the development of the industry at the world level, various studies have been carried out on the choice of profession in different countries. The correct career choice is valued not only from the point of view of human development, but

also as a factor in the development of society. The article analyzes these issues and shows that cooperation between a teacher, a school psychologist, a parent and a student (child) is the best way to choose a profession.

R.Махмудова

Карьерный выбор как фактор развития общества

Аннотация

Профессиональная направленность нового поколения имеет исторические корни. С древних времен выбору карьеры детей уделялось внимание. В устной народной литературе, в произведениях выдающихся мыслителей, философия профессии раскрывается в контексте национальных нравственных ценностей народа. В связи с развитием отрасли на мировом уровне проводились различные исследования по выбору профессии в разных странах. Правильный выбор карьеры ценится не только с точки зрения человеческого развития, но и как фактор развития общества. В статье анализируются эти вопросы и показано, что сотрудничество учителя, школьного психолога, родителя и ученика (ребенка) - лучший способ выбора профессии.